

A finnek ezer tő országának nevezik hazájukat. De nem ezer tő van itt, mert számuk a harmincezeret is eléri. Ha pedig a kisebb tavakat is figyelembe vesszük, 60–70 ezerre tehető a tavak száma. A tavak csoportokat alkotnak, s a csoporthoz tartozó tavakat sokszor folyók kapcsolják össze. A Saimaa-tórendszer például több mint hétszer nagyobb a mi Balatonunknál. 350 km-re nyúlik el, és napokon át lehet hajózni rajta anélkül, hogy szem elől tévesztenénk a partot a szigetekkel, félszigetekkel tagolt útvesztőben.

Jegyezd meg!

A fjord hosszú, keskeny és mély tengeröböl.
A fjordokat a jégkorszak gleccserei alakították ki.
Észak-Európa hullámos felszínét a mozgó jégtakaró alakította ki.

Válaszolj a kérdésekre!

Hogyan alakult ki Észak-Európa mai felszíne?
Mi jellemzi a fjordokat?
Milyen a Finn-tóhátság felszíne?
Miért éghajlat-választó a Skandináv-hegység?
Mi jellemzi Észak-Európa folyóit?

DR. SZENDE ALADÁR

Budapest

A magyar nyelvi tantervek három újító vonásáról

A korszerűsítés legfőbb irányelve az, hogy mindaz, amit a „nyelvtanórákon” (az időzajel ezúttal igen beszédes kíván lenni!) a tanulók érdekében teszünk, hatékonyan járuljon hozzá személyiségük erőteljes gazdagításához, önkifejtéséhez és társadalmassodásához. Meggyőződésünk, hogy a nyelvi tanulmányok ennek érdekében az eddigénél sokkal többel járhatnak hozzá.

A bevezetendő tantervek főképpen három vonással alapozhatják meg az országos gyakorlat „kivitelezőinek” távlatokat nyitó munkáját. Ezek: 1. Az anyanyelvről (és általában a nyelvről) vallott felfogásunk pedagógiai ártértékelése; 2. a tanítás anyagának ártrendezése és új elemekkel való gazdagítása; 3. Módszertani szemléletünk lényeges módosítása.

1. Az anyanyelvi *nevelés* gondolatkörében sajátos nyomatékot kapnak azok a megfontolások, amelyek az embernek és a nyelvnek a bensőséges kapcsolatára vonatkoznak, és amelyeket különféle szaktudományok kutatási eredményei támasztanak alá.

Ezek szerint az eddigénél határozottabban és mélyebben értelmezhetjük a nyelv szerepét az ember életében. Lényeges pedagógiai szemléletváltozást kell előidéznie annak a ténynek, hogy a nyelv minden emberi magatartást és cselekvésmódot átfog és megalapoz. Nem elégedhetünk meg azzal a nyelvfogalommal, amely tartalmaknak csupán a közvetítőeszközét látja a nyelvben, hanem olyan jelrendszerként kell felfognunk, amely aktív szerepet játszik gondolataink, érzelmeink, szándékaink *kiformálásában* is.

A nyelvnek ez a dinamikus fogalma ad tantárgyunknak átütő pedagógiai jelentőséget. A tantervek – az anyanyelvben a valóság megragadásának eszköztét, a személyiség mélységes beidegzettségű jelenségét értékelve – a nyelvvel való foglalkozásnak erőteljes

emberformáló hatást tulajdonítanak. Mivel pedig minden ismeret befogadása és belső feldolgozása nyelvi működéssel történik, az anyanyelvi képzés nem korlátozódhat egyetlen (rész)tantárgy körére, hanem az egyetemes nevelés ügye. Az anyanyelv megfelelő szintű birtoklása egyben megfelelő szintű integráló erővé válik, amely a legkülönbélebb tárgyú ismereteket a nyelvi tudat szintjén egyesíti. Az anyanyelv tehát az egységes műveltség szervező ereje. Mindennapi tapasztalataink is igazolhatják: szoros kapcsolat van a tanulók anyanyelvi fejlettsége és ismeretszerző (információfeldolgozó) képességének szintje között.

Nyilvánvaló, hogy a nyelvi tudatosultságnak ezért is nagy a jelentősége a személyiség önépítő tevékenységében. A tanterv azzal emeli meghatározó fokra ezt a gondolatot, hogy a célok és feladatok kijelölésében átfogó elvként hangsúlyozza az *anyanyelvi műveltség* elsajátításának fontosságát. Anyanyelvi műveltségen egyrészt ismereteket értünk a nyelvről, másrészt készségek rendszerét. Az anyanyelvi neveltség mértéke az elsajátított ismeretek és készségek színvonala. Csak a kellő anyanyelvi neveltség emelheti a közlést a tudatosság fokára, ami azt is jelenti, hogy általa a tanulók nyelvhasználatát az ösztönösség korlátain túlemeljük. Ha ez a törekvésünk sikerül, akkor az egyént nemcsak önmaga számára tesszük értékesebbé, hanem a társadalom számára is. Ebben rejlik tantárgyunknak az az ereje, amely a *személyiség társadalmasodását* munkálja.

Aligha kell ugyanis indokolni, hogy a közösségi élet számára az válik értékesebb személyiséggé, aki nemcsak magánemberi mivoltában él a beszédképesség lehetőségeivel, hanem aki mint nyilvánosan megszólaló és felszólaló ember legjobb képességeivel hozzájárul társadalmunk fejlődéséhez. Bizvást állíthatjuk, hogy az anyanyelvi nevelés programja a szocialista embereszmény szolgálatában határozza meg céljait és feladatait.

A tanterveknek még egy olyan koncepcióbeli vonásuk van, amely a szocialista nevelés céljait és feladatait szem előtt tartja. Az anyanyelvet – a nemzeti műveltség közvetítőjének felfogva – a hazafias nevelés támogató forrásaként jelöli meg. Azáltal pedig, hogy a tantervek a magyar nyelvet mint az emberiség nyelveinek egyikét tekintik, és feladatul szabják meg a nyelvek közötti érintkezés tényeinek feltárását, valamint a nyelvek közötti egyezések és különbségek – leginkább egyes jelenségekre korlátozódó – tudatosítását, tantárgyunkat az internacionalista nevelés jelentős tényezőjévé avatják.

2. A tantervek a tanítás anyagát úgy strukturálják, hogy a nyelvi nevelés a *nyelvi képzés* folyamataival célravezetően valósulhasson meg. A kommunikáció gondolkörében fogant szempontok szerint alakult ki az „anyag” rendje. (Az idézőjel ez esetben azt kívánja kifejezni, hogy tantárgyunk kevésbé szigorúan „anyagszabású”, azaz ismeretközpontú. A képzés központi feladata a nyelvérzékfejlesztés, kiterjed minden „ágazatra”: grammatikára, helyesírásra, stílusra, fogalmazásra, beszédművelésre. De a nyelvérzék sem önmagáért való, hanem a kommunikációs helyzetek adta közlésmód célszerű megvalósításáért.

A kommunikációnak mint cselekvésnek (folyamatnak) az egysége pedig a „közlemény”, amely a *szövegben* ölt testet. A tantervek ezért állítják a vizsgálódás előterébe a közlésegyeséget, s minden egyéb nyelvi jelenséget mint ebben valamilyen érték szerepet betöltő tényezőt tekintenek. Minden beszédmegnyilvánulásban egyszerre van jelen szinte minden érték hordozó nyelvi jelenség a fonetikai megformálástól a szakaszhangsúlyig és -dallamig, sőt a mondatközi összefüggéseket kifejező beszédeszközökig. Tehát minden egyes megnyilatkozás komplex nyelvi esemény, amelynek elemei bonyolult összefüggérendszerben állnak egymással. A sikeres közlés érdeke szerint lép előtérbe ez vagy az a nyelvi jel, de sohasem elkülönülten, hanem mindig a viszonyitottság állapotában.

A tanterv minden témához hozzárendeli a kifejezőképesség fejlesztésének formáit. Két célt követ ezzel. Egyrészt dokumentálja elmélet és gyakorlat egységét, másrészt

feltárja azokat a tevékenységi formákat, amelyekben a tanítás céljai megvalósulhatnak. Itt különülnek el egymástól az egyes ágazatok sajátos feladatait szolgáló tevékenységek, a nyelvi művelés konkrét lehetőségei. A nyelvtan, a helyesírás, az olvasás, a szöveg-megértés, a szerkesztés-fogalmazás, a stílus fejlesztésének teljes programját tartalmazzák a témákhoz kapcsolódó gyakorló lehetőségek.

Egy nyelvművelő ágazatról ezzel kapcsolatban külön kell megemlékeznünk: a *beszédművelésről*. Beiktatását a tantervi anyagba több tényező indokolta, elsősorban az, hogy a szóbeliség a társadalmi szintű kommunikációban növekvő szerepet kapott, a demokratikus fejlődéssel a nyilvános megszólalás jelentősége növekszik. Az élőbeszéd gondozása ezért emelkedik a tantervi követelmények közé, nem hanyagolva el az írásbeli közlés feladatait sem.

A beszédművelés túlmutat a helyes kiejtésre szoktatáson. A szabályos beszédtechnika elsajátítása is fontos minden tanuló számára, ennél azonban többet kíván a tanterv: annak a képességnek a fejlesztését, amely a mondanivalóhoz, a szándékhoz, a helyzethez leginkább illő beszédmódot megtalálja. Mind a szóbeli reprodukálásban (olvasásban, szövegmondásban), mind az önálló szövegformálásban nemcsak az értelmes tagolás, hangsúlyozás, dallamformálás módját kívánatos elsajátíttatni, hanem a beszédstílus tudatos megválasztásának képességét is olyan fokra fejleszteni, amelynek birtokában a tanuló a közléshelyzeteknek és -eseményeknek megfelelően tudjon megnyilatkozni. Ezért a beszédművelés voltaképpen *az értelmesség fejlesztésének* kitüntetett képzési területe.

Az anyanyelv jelenségeinek egybevetése már tanult nyelvek megfelelő jelenségeivel távolabbra utal példákra szorítókozó vizsgálatnál. Voltaképpen annak a felismerését munkálhatja a következetes kitekintés más nyelvek világába, hogy az anyanyelvi műveltséget a lehetőségekhez mérve az egyetemes, azaz egy általános jellegű nyelvi műveltség irányában alakítsuk. A tanterv alapelgondolásának egyik eleme a nyelvi műveltség ember eszményének képe.

3. *A módszertani szemlélet megújítását* a tanterv azért tartja fontosnak és igen kívánatosnak, mivel a tanítás élő gyakorlatának hatékonysága ezen fordul meg, ez alapozza meg az anyanyelvi oktatás felemelését anyanyelvi neveléssé.

A tanterv módszertani javaslatjai azon a minden pillanatban tapasztalható tényen alapulnak, hogy a tanulók anyanyelvüket biztonsággal használják, a kommunikálásban igen sok tapasztalatot gyűjtöttek a mindennapi érintkezés sokféle alkalmából, az irodalmi művekből, a tömegkommunikációs eszközök műsoraiból stb. Minden tanuló „tudja” anyanyelvét, ezen azt értve, hogy mire középiskolába kerül, elég magas fokon beszél és ír, tehát meglehetősen fejlett készségei alakultak ki. Birtokában van tehát olyan élő, működtető szabályrendszernek, amely minden megnyilatkozásában vezérli mondanivalójának mások számára érthető megformálásában.

A tanterv feltételezi, hogy a tanár különbséget tesz az így értelmezett nyelvtudás és a nyelv „ismerete” között. Az előbbi ugyanis lehet pusztán ösztönös (intuitív, kimunkálatlan), az utóbbi azonban mindig tudatos. A pedagógiai pszichológia értelmezését elfogadva a „tudást” olyan ismeretnek fogjuk föl, amely a személyiség szerves részévé hasonult át. A spontán nyelvelsajátítás útja ezért – mondhatjuk – a benyomások lélektani feldolgozásán alapuló „ismereteken” át vezet a készségek kialakulása és megszilárdulás felé (gondoljunk a gyermek „nyelvtanulásának” hosszú és változatos folyamataira!), amit már „tudásnak” minősíthetünk.

Erre a tudásra és a tanulók kommunikációs tapasztalataira alapozva indíthatjuk el bármilyen nyelvi probléma vizsgálatát, feldolgozását. Segítenek természetesen az előtanulmányok eredményei is. A tantervi tematika rendje szerint – vagy egy-egy éppen időszzerű kérdés felmerülése esetén – sorra kerülő ismeretanyagot mint megoldandó (gyakorlati) *problémát* célszerű exponálni. Aligha van olyan nyelvi jelenség, amelyet a ta-

nulók meg ne tudnának közelíteni előtanulmányaik vagy belső és külső (kommunikációs) beszédtapasztalataik alapján. Öntevékenységükre jogosan számíthatunk a felvetett problémák megoldásában, hiszen képesek a tényeket (jelenségeket stb.) elemezni, egymással összevetve hasonlóságukat és különbségeiket megállapítani, kategóriákba (csoportokba) sorolni, rendszerbe helyezni, relációkat felismerni, szabályszerűségeket felfedezni stb. Egyszerűen a gondolkodási műveleteknek célirányos működésével a „tudásból” az „ismeretet” alkotó módon kibontani.

A tanterv útmutató fejezete szentenciaszerű megfogalmazással javasolja, hogy az anyanyelv oktatásának módszertani alapegységének a *feladatot* tekintsük. Feladatok adagolásával, s – ennek következményeképpen – az öntevékenység, a szellemi mozgékonyosság serkentésével tehetjük élményszerűvé az ismeretek megszerzését, ezeknek alkalmazását. Javasolja továbbá a tanterv játékos feladatok, ötletességet sarkalló, képzeletet mozgató feladatok kitűzését. Eszmecserében, vitában, vetélkedőkben szívesen vesznek részt a tanulók – s ezek nemcsak az előírányzott ismeretekre vezetnek, hanem önmagukban is kommunikációs gyakorlatok. Ilyen módon fonhatjuk egybe az ismeretszerzést a közvetlen készségfejlesztéssel, a spontán nyelvgyakorlással.

Mindazok a segédletek, amelyek az új tanterv bevezetésekor a tanár rendelkezésére fognak állni – tankönyvek, útmutatók, feladatlapok, technikai segédeszközök – igen szükségesek ugyan, elvi megalapozottságú metodikai megközelítés nélkül mégsem kecsegtetnek kellő sikerrel. A siker fő titka ugyanis a személyiségnek és a vele együtt, benne szervesen élő nyelvnek az összeforrottságát tudomásul vevő és kiaknázó tanári szemléletmód.

Ez a kulcsa a hatékony oktatásnak és ezen keresztül annak, hogy az oktatás egyben magatartást formáló nyelvi neveléssé korszerűsödjék.

